

1. Бахтияров О. Г. Постинформационная технология: введение в психонетику. – К.: ЭКСПИР, 1997. – 240 с.
2. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М.: Гослитиздат, 1959. – 653с.
3. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. –М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
4. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004.- № 5-6. – С. 23-35.
5. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во II пол. XX века // Язык и наука XX века (опыт парадигмального анализа). – М.: Рус. гум. ун-т, 1995. – С. 144-238.
6. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Наука, 1996. – 270 с.
7. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
8. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 426 с.
9. Скляр С.Я. Про методи дослідження синтаксису поезії // Питання граматики і лексикології української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 56-59.
10. Тураева З.Я. Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания. – 1994. - №3. – С.105 -114.

The article is devoted the analysis of methodological principles on which scientific experiments are based above a language and style of Ukrainian folk thoughts. Attention is orientated on description of scientific and linguistic principles of research universaly as key structures which come forward base units in creation of dumas standards.

Key words: methodological principles of analysis, text-vivid universaly, language of dumas epos.

УДК 811.161.2:30

Тетяна Біленко (Дрогобич)

КУЛЬТУРНЕ МОВЛЕННЯ В ДІАЛОЗІ ЯК РИСА ІНТЕЛІГЕНТА

Є давня оповідь про Сократа, який звелів комусь: “Заговори, щоб я тебе побачив”. Вірити цьому чи ні – вільний вибір кожного, але задуматись над суттю сказаного варто.

Сутність людини виявляється (тобто виходить назовні, маніфестується) різними способами – діяльністю, поставою, ходою, манерою спілкування, поведінкою, одягом, ставленням до роботи (загалом до дорученої справи), мовою і мовленням. Останні дві категорії не тотожні, хоча вельми близькі. Мова – це сукупний генетичний набуток етносу, в якому чимало вкраплень чужих мов, що через давність уже не сприймаються чужородним елементом. Тим сукупним скарбом можуть (і му-

сять) користуватися всі члени етнічної спільноти, а також ті чужинці, які прагнуть контактів із цією громадою. Спілкування можливе лише через володіння мовою та розуміння її. Жоден член розвиненого етносу не може знати усіх наявних у рідній мові слів, тому що, набувши форми уніфікованих словникових скарбів, мова постійно поповнюється умисними або випадковими новотворами живого мовлення. Щось із тих новотворів не втримається в мовленнєвій практиці, відпаде, не приживеться, а щось інше згодом стане звичним, “своїм”, буде введено до широкого обігу, обросте синонімами, антонімами, розквітне конотаціями... Із невичерпного мовного джерела людина бере собі для розмаїтого спілкування (буденного, родинного, дружнього, духовного, офіційного, службового, наукового, теоретичного та ін.) ті слова, що є для неї звичні, вживані вузьким чи широким колом однодумців, співпрацівників, партнерів, колег. Часто тими словами користуються традиційно, вони вже стали просто калькою, вириваються із вуст безконтрольно, не маючи в собі жодної вартісної інформації і лише створюючи шумовий супровід нібито мовлення. Обридливі е-е-е- для заповнення непотрібної паузи, коли вербальний відповідник думки десь загубився, можуть свідчити або про необізнаність людини з предметом обговорення, або про брак комунікативної культури, про невміння спілкуватися. Адже будь-яке мовне (тобто мовленнєве) спілкування є діалогом. Слово постає специфічним елементом у комунікаційному процесі, у гуманітарному дискурсі. У сьогоднішні це особливо важливо, адже широкомасштабній демократизації суспільного життя часто протидіють антидемократичні явища, які начебто несумісні з прогресивними надіями, гаслами і прагненнями, але реально наявні і вельми потужні. Які чинники спонукають зростання відповідального (чи безвідповідального) ставлення кожної особистості до життєвих планів та дій? Оскільки мова (і осібю слово) завжди була основою комунікації, вона містить невичерпні можливості для об'єднання (і водночас роз'єднання) зусиль спільної діяльності, але для цього потрібна усвідомлена цільова спрямованість на добротинність. При цьому велике значення має здатність (уміння, готовність) партнерів мовленнєвої взаємодії не лише чітко висловити свою думку, але й уважно слухати іншого мовця: без цього неможливий позитивний перебіг дискурсу.

У культурному діалозі (в багатьох аспектах – у діалозі культур, у діалозі поколінь однієї культури, в діалозі сучасників в одній культурі тощо) взаєморозуміння передбачає збереження самодостатності, незнищенності кожного з учасників. Багато важить рівень спілкування: партнери можуть бути 1) співвідносними, тобто взаємно відповідними,

рівними між собою – за статусом, ерудицією, вихованням, за культурою спілкування, приблизно з однаковими моральними рисами; 2) вони можуть мати різну ерудицію, і цю різницю необхідно враховувати при спілкуванні (зауважу, що цей факт може ретельно приховуватись, оскільки престижно мати відповідну ерудицію, можна дбати про маскування її відсутності; це вводить в оману і завдає шкоди діалогу, бо це буде розмова двох, що не можуть порозумітися); 3) має значення також рівень виховання і стан вихованості, навички – або відсутність їх – культури спілкування, адже включення до розмови під впливом миттєвого збудження почутим словом без урахування цілісності думки, неконтрольована імпульсивність не сприяє порозумінню і плідним контактам; 4) не можна також оминати ролі моральних засад партнерів, бо в разі їхнього протистояння треба докласти зусиль ще й на те, щоби уникнути конфронтації.

У безпосередньому контакті двох людей взаємодіє, окрім інтелектуальних потенцій, семантична енергетика; в разі опосередкованого контакту (через вербалізований текст) характер діалогу та його успіх переважною мірою залежить від реципієнта, адже тут ми маємо справу з вираженням та пізнанням (розумінням) вираження. Оскільки особистість має не лише середовище та оточення, але й власний кругозір, слід з'ясувати, як взаємодіють кругозори тих двох партнерів: того, хто пізнає, і того, кого пізнають. Від цього значною мірою залежить розуміння. Сутність діалогу виявляється в подвійній активності: того, хто пізнає, і того, хто відкривається.

Зафіксована в слові відкритість світу є одночасно об'єктно-суб'єктною скарбницею глибинних смислів, що являють собою можливість для подальшого включення до культурного процесу внаслідок діалогу. Сміслові явища можуть існувати в прихованому вигляді, потенційно і розкриватися лише в сприятливих для цього розкриття смислових культурних контекстах наступних епох. Сміслові скарби видатних художніх творів накопичувались упродовж віків і навіть тисячоліть, вони зберігались у мові, в численних жанрах і формах мовного спілкування тощо. Ті елементи, з яких видатний майстер будує свої твори, не є мертвою цеглою, то форми, вже обтяжені смислом, сповнені ним. Для того, щоби майбутні покоління змогли віднайти ці смисли, вони (покоління) повинні вміти підніматися до такого рівня діалогу, на якому, збагачені культурним доробком попередніх поколінь, зможуть проникнути крізь сітку застарілих стереотипів до того смислу, який можна досягнути лише з такої висоти, лише з такою озброєністю. Літературний твір, написаний давно, залишається в тому самому зовнішньому вияві, але в

діалозі з ним сумлінний і вдячний нащадок відкриє те, чого не змогли зауважити сучасники виникнення твору. Слово в давно написаному творі має тепер ті самі зовнішні вияви (хіба що змінилась граMATика), але розкриваються в тому слові нові смисли, раніше не відомі. І наш сучасник, продовжуючи спілкування з твором красною письменства, відгукуєчись на прочитане слово, вживає багато інших, яких нема в тому джерелі, що включене до діалогу: ці слова зроджені нововідкритими смислами, котрі не були зауважені раніше. Чому? Тому, що тоді ще не настав їхній час.

Коли автор називає контури речі або процесу, – а читач усе те сприймає, бо душа відгукується на прочитане, – в цій душі відбувається творення власного світу: це не копія-відповідник авторського задуму-образу-опису, а нове творення, зроджене як прочитаним, так і власним набутиим досвідом. Упродовж якогось часу спостерігається синхронність (у разі збігу духовно-душевних ритмів) авторського та читацького процесу взаємодії, але далі – з якогось пункту – у читача з'являється власна візія, власна дорога, незалежна від задуму автора. Що можна передбачити, починаючи знайомство з якимось автором? Чи відбувається діалог, чи відбере читач авторський задум, його слово?

Повторю, що це залежить від стану підготовленості читача, а той стан є результатом взаємодії багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників, коли власний вибір людини часто не може бути реалізований з причин, що від неї не залежать.

У діалозі постійно доводиться орієнтуватись на слово партнера, щоби на межі його слова та мого більш відчутним був дух (спрямованість) тої спільної розмови: вона може точитися як обмін думками з прихованою пристрастю або з ледь стримуваною конфронтацією, або неприхованим афронтом, коли від діалогу вже нічого не залишилося; діалог може виявити шанобливе чи зневажливе ставлення до співбесідника (у цьому разі перспектив до порозуміння не може бути, тому що правдивий діалог можливий лише за умови взаємної поваги його учасників). Увага до межі слів, до межі між словами покликана виявити приховані резерви взаємодії та збагачення мовленнєвого та культурного арсеналу. Діалог має на меті не подолання партнера, а досягнення взаєморозуміння.

За М.Бахтіним, діалог є класичною формою мовленнєвого спілкування. “Кожна репліка, якою б короткою й уривчастою вона не була, володіє специфічною завершеністю, виражає певну позицію мовця, на яку можна відповісти і зайняти відповідну позицію щодо неї. Такі зв'язки, які існують між репліками діалогу: пов'язаність питання – від-

повіді, ствердження – заперечування, ствердження – згоди, наказу – виконання, – неможливі між одиницями мови (словами та реченнями) ні в системі мови (у вертикальному розрізі), ні всередині висловлювання (у горизонтальному розрізі). Така взаємопов’язаність можлива тільки між висловлюваннями різних мовленнєвих суб’єктів і передбачає другого (у стосунку до мовця) члена мовленнєвого спілкування” [1, 311].

Саме тоді, коли з душі слухача піднімається зустрічний потік осмисленого знання і відбувається зустріч знання старого і нового, саме тоді, коли цей ланцюжок не переривається, є діалог. Нова інформація вступила у взаємодію з дотеперішнім знанням, породила зміни, викликала реакцію, зродила потребу відповісти – або згодою і бажанням подальшого розвитку прийнятого і водночас прийняттого, або активним запереченням, прагненням утвердити власну думку, довести її правдивість. Діалог – це активна взаємодія. У ній важливо зберегти неповторність особистості, одночасно піддаючи її змінам через зовнішній вплив почутого слова (чи висловлювання, тут це не принципово).

На доказ тези, що людина є істота суспільна значно більшою мірою, аніж бджоли та інші стадні тварини, Арістотель наголошує: природа нічого не робить марно, і лише людина із усіх живих істот наділена мовленням. Голос виражає печаль і радість, тому він властивий також решті живих істот, адже їхні природні здібності розвинуті до такої міри, щоб відчувати радість та смуток і передавати ці відчуття один одному. А мовлення (мова) здатне виражати й те, що корисне чи шкідливе, як і те, що справедливе і що несправедливе. Саме ця властивість вирізняє людей серед живих істот: тільки людина здатна сприймати поняття добро і зло, справедливість і несправедливість тощо.

Водночас існуючи у розмаїтих взаємопов’язаннях, людина постає у багатьох різновеликих статусах, які часто призводять до непередбачуваних наслідків, взаємодіючи неоднозначно в різних реаліях. Оскільки неодмінною умовою існування суспільства як складного структурного утворення є мова, мовлення, слово, вербальна сфера має винятково важливу роль у бутті. Од найдавнішої зорі людства, коли слово зароджувалось із емоційно-чуттєвих соматично-душевних порухів, постаючи природно-соціальним новотвором, воно накопичувало унікальний досвід подвоєння світу сигналами сигналів.

Лариса Масенко перекоонує: “Провадячи безкінечні дискусії з приводу мовних проблем, ми часто зводимо їх до абстрактного теоретизування, не враховуючи людського фактора мовної поведінки, а саме він визначатиме майбутнє української мови. Адже конфліктують не українська і російська мови, конфліктують їх носії. Як зазначає видатний

французький мовознавець А.Мартіне, «мова перемагає своїх суперників не завдяки якимось внутрішнім якостям, а тому, що її носії є войовничішими, фанатичнішими, культурнішими, заповзятливішими».

Втрата мовної стійкості і пов'язаного з нею почуття національної солідарності може призвести до зникнення великого за чисельністю народу, натомість розвиненість цих рис дає сили і невеликому народові вберегти себе від поглинання імперським Молохом [3, 10].

Наголошуємо, що слово має різне наповнення залежно від суб'єкта соціально-культурної взаємодії, воно неоднаково маніфестується в кожному конкретному випадку. По-різному розуміють свої інтереси представники великої соціальної верстви і невеличкої фірми, яка щойно спинається на ноги; керівництво партійного осередку і окремих громадян, який ще не визначився, до кого йому долучитися (якщо до когось долучитися); по-різному говорять про них, оперуючи часто тими самими словами.

Соціальний зріз функціонування слова, його життя та вияв – це об'єктивні реалії, у яких постійно перебуває людина. Але кожне слово оживає в діяльності та мисленні конкретної особистості, яка додає до його об'єктивної реальності свої глибокі суб'єктивні ознаки; слово не лише актуалізує якість реалії зовнішнього для людини світу, а постає тою тканиною, в якій може бути реалізована суб'єктивна потенція. Остання також не ізольована від цілокупності духовних процесів у соціумі.

Соціальні обшири мови не вичерпуються вербалізованим варіантом маніфестації усвідомленої об'єктивної чи суб'єктивної реальності, сценаріїв поведінки та стратегії креації майбуття. Дуже багато інформації досягає людини позавербальним шляхом, але вся вона так чи так дотична до слова, адже будь-який набутий досвід (байдуже, в який спосіб: емпіричним освоєнням речовинного світу чи раптовим осяянням, місичним одкровенням) осмислюється за посередництвом слова.

Серед незрівнянних поетичних перлів Івана Франка особливо вагомими для нашої теми видаються ось ці: “Якби ти знав, як много важить слово!” Цей вираз може бути сповнений розмаїтого вмісту: скрухи від невикористаної можливості долучитися (або долучити когось) до якоїсь омріяної перспективи, втраченої через недбалство чи недолугість відчуттів або світоглядної невиразності-невизначеності; осуду за неухважність, байдужість чи навіть черствість до людини, яка поруч, але не поцінована, не сприйнята як особистість, скривджена зарозумілими снобами, які оберігають своє елітне середовище від “неповноцінних” зайд; докір за безпідставну різкість, породжену переоцінкою власної ролі у

суспільних взаєминах групи... Отже, якби ти знав, то не припустив би недолугих учинків, нечуйності, можливо, бездушності, устиг би вчасно порятувати когось, не припустити кривди, підтримати, дати надію... Євангелісти оповідають про Ісусову науку: “Не те, що входить до уст, людину сквернить, а те, що виходить із уст, те людину сквернить... Що виходить із уст, те виходить із серця, і воно споганює людину. Бо з серця виходять лихі думки, душогубства, перелюби, розпуста, крадіж, неправдиві засвідчення, богозневаги. Оце те, що людину опоганює” (Мт. 15: 11, 17 – 20). Це була відповідь на звинувачення фарисеями учнів Ісусових у тому, що “не миють вони своїх рук, коли хліб споживають” (Мт. 15: 2).

Слушним є твердження М.Мамардашвілі, що люди самі створюють в об’єкті умови набуття знань про нього, і залежності пізнання (як відмінні від натуральних) є залежність людей від наслідків і продуктів власної діяльності (опредметнених і об’єктивованих, які вступають у власні взаємовизначення і залежності). У нову залежність вступають слова в дискурсі (тобто ширшому діалозі), де відбувається обмін суспільним набутком через індивідуалізовану вербальну здатність особистості.

Дискурс характеризується не просто наявністю висловлювань, а їхнім логічним зв’язком, що породжує певну цілісність, вельми рухому і мінливу, здатну до незліченних коливань. Вітгенштайн зауважує “Істотні стосунки вислову, щоб відділити їх від інших особливостей нашого мовлення. А для вислову істотні ті стосунки, які спонукали б нас якийсь загалом чужий нам спосіб вислову перекласти в цю, вживану в нас форму.

Той, хто не зміг би сказати: слово “ніс” може бути формою дієслова й іменником, або не зумів би утворити речення, в яких це слово вживалося б раз як дієслово, а раз як іменник, – не впорався б із простими шкільними вправами. Але ніхто не вимагає від учня, щоб він поза контекстом сприймав це слово так чи так або щоб він повідомляв нам, як він його сприймає” [2, 260].

Специфіка слова в діалозі (дискурсі) виявляється зокрема в особистісній екзистенційній барві: вживаючи ту саму лексику, суб’єкт впливає у слово свою унікальну неповторність, яка може бути не зауважена його партнерами. Отже, в дискурсі не треба очікувати звичної лінійності, оскільки тут відкриваються неозорі горизонти. Слово, маючи валентність, здатне не лише плідно поєднуватися з іншими словами, але й викликати у них розмаїті властивості, збуджувати собі на потребу глибоко сховані риси. Звідси зрозуміло, чому так важливо дбати про належну часові ерудицію людини, про її мовну і мовленнєву компетентність, про її

загальну та лінгвістичну культуру. Інтелігентна людина – не завжди та, яка має диплом про вищу освіту. Це та людина, яка постійно розвиває свій інтелект наполегливою розумовою працею, оволодіває висотами духовної культури, свідомо і цілеспрямовано збагачує свій лексикон.

Тут я можу почути докір: до чого ця заувага? Це ж усім відомо!

Так у тому ж суть! Усім відомо, але не у всіх це стало нормою поведінки. Багата лексика, культура мовлення у спілкуванні – це не лише бажана характеристика сучасника, це водночас свідчення його громадянської позиції, бо правдивий громадянин повинен дбати про чистоту вживаних слів і не захарашувати мову суржилом, покручами чи неоконкретними зворотами.

1. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування // Слово Знак Дискурс Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 1966. – С. 308 – 317.

2. Вітгенштайн Л. Traktatus logico-philosoficus; Філософські дослідження. – К. : Основи, 1995. – 311 с.

3. Масенко Лариса. Мова і політика. – К. : Соняшник, 1999. – 98 с.

УДК 811.161.2'373.21

Любов Білінська (Тернопіль)

ДЕРИВАТИ МОРФОЛОГІЧНОГО СПОСОБУ СЛОВОТВОРУ У МІКРОТОПОНІМІЇ ПОКУТТЯ

У статті розглянуто мікротопоніми Покуття, утворені морфологічним способом, проаналізовано засоби творення анойконімів, показано продуктивність основних формантів у творенні мікротопонімів.

Ключові слова: мікротопонім, морфологічний спосіб, базова основа, словотвірний формант.

Творення мікротопонімів морфологічним способом означає ускладнення їх лексичної бази спеціальними словотворчими формантами. Такі найменування найчастіше маніфестують посесивне і посесивно-релятивне значення. Афікси допомагають виразити різноманітні значення й семантичні відношення. Дослідник мікротопонімії Білорусі Я. Адамовіч зазначає, що 45% назв мікрооб'єктів країни утворилися морфологічним способом. Твірними основами дериватів морфологічного способу є загальні назви та імена різного походження та структури: „більшість мікротопонімів у слов'ян утворено від власних назв – географічних та особових” [10. 20]. Учені зазначають, що мікротопоніми, утворені